

Rimantas Skeivys

LIETUVIŠKOJO LITERATŪROS ISTORIJOS MODELIO RAIDOS TENDENCIJOS

I

Kokia literatūros istorijos tyrinėjimo reikšmė kultūrai ir kodėl kas 30–40 metų reikia išleisti naują literatūros istoriją?

Gyvuoja daug literatūros fenomeno sampratų ir interpretacijų. Jos įvairios ir netgi prieštaringos, tačiau visuotinai pripažįstama, jog literatūros kūrinys – tai ypatinga estetinė įvairiarūšių semantikos ženklų sintezė, kuri sinchroniškai išreiškia ir idealines kurios nors žmonių bendrijos, pavyzdžiui, tautos, nuostatas, ir realią tautos būtį – normas, sąlygas, saistančias žmonių gyvenimą, formuojančias jų santykius, apibrėžiančias ieškojimus ir troškimus, ir subjektyvią kūrėjo – poeto, rašytojo, dramaturgo – viziją, per kurią atsiveria individuali tikrovės pagava, savitas matymas, o percepcijos gelmėje – gimstančios ateities nuojauta, intuityvi būsimeybė išvalga.

Vadovaudamiesi tokia literatūros samprata, galime teigti, kad literatūros istorija yra ne kas kita, kaip chronologinė žmogiškosios būties, atsiveriančios grožiniuose kūrinuose, idėjų, formų, vizijų seka. Literatūros istoriko uždavinys – suvokti šią seką, perprasti jos plėtojimosi logiką ir neutralaus, beaistrinio diskurso kalba įvardyti, aptarti visa, kas šioje sekoje individualu, unikalų, kas išsiskiria kaip charakteris ar reiškiny, ką išreiškia jausminės, jutiminės, ekspresyvos, sugestyvos, simbolinės, intelektualinės ir dar įvairios kitokios poetinės kalbos ženklų konotacijos.

Raida, vedanti į šią literatūros istorijos sampratą, detaliam užfiksuota Europos literatūrologijoje. Proceso pradžia siejama su XVII a. pab.–XVIII a. pr. italų filosofo Giambattista'os Vico veikalu „Naujojo mokslo apie bendrąją tautų prigimtį pagrindai“ (1725), kuriame atskleistas kalbos ir meno istoriškumas. G. Vico idėjos davė impulsą literatūros istorijai, kaip apibendrinamojo pobūdžio veikalų (traktatų, studijų, tyrinėjimų) apie kurio nors pasirinkto laikotarpio literatūrą žanrui, atsirasti. Pirmaisiais šio žanro pavyzdžiais paprastai nurodoma monumentalį Girolamo Tiraboschi'o (1731–1794) „Italų literatūros istorija“,

publikuota 1772–1781 m., ir keliatomė Thomaso Wartono (1728–1790) „Anglų poezijos istorija“ (1775–1781), kiek vėliau pradėta leisti Anglijoje.

Anot T. Wartono, literatūros istorija – tai gyvenimo aprašymas. Literatūra „ištikimai registruoja savo laiko vėliavas ir užfiksuoja spalvingiausią ir vaizdingiausią papročių paveikslą“, – teigia jis, motyvuodamas būtinumą tyrinėti literatūrą¹.

Literatūros istorija, atidengdama kūrinuose bei jų sukūrimo motyvacijoje slypinčią idėjų ir siekių sąveiką, tos sąveikos priežastingumą, lygiagrečiai išryškindama literatūros šakojimąsi, jos kryptis, žanrinį ir stilistinį savitumą, tuo pat metu yra veidrodis, rodantis tautos, kurios energijos ir kūrybos erdvėje išsiskleidė aprašomoji literatūra, dvasinio brendimo ir tobulėjimo procesą. Šis aspektas telkia kultūrologinę literatūros istorijos vertę. Literatūros istoriją būtina tyrinėti todėl, jog tai instrumentas, duodantis galimybę pažinti tautos, kuri sukūrė tyrinjamąją literatūrą, dvasinį identitetą. Tai instrumentas, leidžiantis suprasti vertybių, kurias pripažįsta, kuriomis gyvena tauta, pobūdį, funkcionavimą, kaitą, leidžiantis suprasti unikalią, savitą tų vertybių raiškos fenomeniją. Vartodamas pastarąją sąvoką, turiu galvoje realiąją papročių, kalbos, gyvenamosios aplinkos, žmonių charakterių psichologijos, socialinių santykių savitumo įvairovę ar, kitaip tariant, kasdieninio gyvenimo reiškimosi realiąją faktūrą, ornamentiką.

Žmogiškosios būties reiškimosi įvairovė, užfiksuota kūrinuose, sudaro objektyvųjį, arba statiškąjį, literatūros istorijos reikšmės kultūrai planą. Jo pakaktų, jei žmogaus būtis nesivystytų, jei kurį nors literatūros kūrinį ištyrus, būtų įvardyta visur ir visada galiojanti to kūrinio tiesa, aprašytas universalus tos tiesos stereotipas. Deja, taip nėra. Gyvenimas, būdamas stabilus kaip metafizinė realybė, kaip fizinė realija – nuolat mainosi ir kinta. Mainosi, kinta ir požiūris, kuriuo žvelgiame į jį. Gyvenimo kintamumas yra aplinkybė, paaiškinanti, kodėl literatūros istorijos vizija privalo periodiškai atsinaujinti, kodėl kiekviena karta it Sifizas, vis iš naujo ritantis į kalną savo akmenį, privalo iš naujo peržvelgti ir įvertinti istoriją, kodėl būtina nuolat atnaujinti viską, kas sukurta anksčiau, kuo didžiuojamės, kuo gyva žmonių kultūra. Kiekviena karta tobulina ir atnaujina požiūrį į paveldą.

¹ Cit. iš: Renė Wellek, Austin Warren, *Teoria literatury*, przekł. [z ang. Jerzy Krycki et al.]; pod red. i z posłowiem M. Żurowskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, p. 345.

Atsinaujinimo, atnaujinto požiūrio reikmė sudaro antrąjį – subjektyvųjį arba dinamiškąjį literatūros istorijos reikšmės kultūrai planą. Jis atidengia aukštumas, į kurias įkopta ir iš kurių žvelgiant permatomas ir iš naujo įvertinamas literatūros kelias. Nuolat iš naujo rašoma literatūros istorija yra kultūros stiprybės rodiklis, jos gyvastingumo paliudijimas ir kartu tai kultūros apraiška, viena iškalbingiausių ir turiningiausių jos atodangų.

Grįžtant prie literatūros istorijos kaip literatūrologijos žanro raidos, reikia pasakyti, kad ji plėtojosi patirdama įvairių filosofinių doktrinų bei estetinių nuostatų poveikį. Paradoksalu, kad vaisingiausius impulsus humanistinėms ir nacionalinėms literatūros istorijos modelių intencijoms, literatūros kaip socialiai sąlygoto proceso sampratai atsirasti inspiravo romantizmas – Johannas Gottfriedas Herderis (1744–1803), broliai Friedrichas (1772–1829) ir Augustas (1767–1845) Schlegeliai Vokietijoje, Germaine de Staél (1766–1817), Charles-Augustinas Saint-Beuve'as (1804–1869) Prancūzijoje, Walteris Scottas (1771–1832) Anglijoje, tačiau šiuolaikinį, daugiau ar mažiau objektyvaus, metodologiškai sistemingo mokslo pavidalą literatūros istorijai suteikė pozityvizmas – XIX a. antroje pusėje išsivyravusios Europoje Hippolyte'o Taine'o (1828–1893), Georgo Brandeso (1842–1927), Ferdinando Brunetiére'o (1849–1906), Wilhelmo Schererio (1841–1886) ir kt. koncepcijos. Jos įtakojo kultūrinio istorinio, lyginamojo istorinio, biografinio, impresionistinio literatūros tyrinėjimo metodų susiklostymą. XIX a. pabaigoje, sklisdama daugiausia per Rusijos ir Lenkijos universitetus, pozityvistinė metodologija pasiekė ir tapo vyraujančia tautinio išsivadavimo sąjūdžio apimtos Lietuvos intelektualinėje veikloje. 1890 m. Tilžėje išėjo pirmoji lietuvių literatūros istorija – Jono Šliūpo „Lietuvizskieji rasztai ir rasztininkai“. Laiko dvasia lėmė, jog būtent pozityvizmas tapo pagrindu, kurio atsispyrusi gimė ir plėtojosi lietuviškoji literatūros istorija.

II

Pirmuoju konceptualių lietuvių literatūros istorijos modelio variantu be išlygų laikytinas Mykolo Biržiškos vadovėlis „Mūsų raštų istorija“. I leidimas pasirodė 1920 m., II pertvarkytas leidimas – 1925 m.

Mykolas Biržiška (1882–1962) – kaip ir broliai Vaclovas ir Viktoras – neeilinė asmenybė mūsų kultūros istorijoje. Šiandien ir jo, ir kitų brolių veikla primiršta, nors visi trys rūpestingai pristatomi enciklopedijose ir žinynuose. Trumpai galima pasakyti, kad be Mykolo ir

Vaclovo atliktų darbų neįsivaizduojama XX a. Lietuvos švietimo ir humanitarinių mokslų plėtra. Daugelyje barų jie ne tik buvo pirmieji, bet – kas svarbiausia – viskam, ko ėmėsi, suteikė aukštos mokslinės precizijos ir kvalifikuotumo matmenį. Nebus perdėta pasakius, jog Mykolas ir Vaclovas Biržiškos yra šiuolaikinės lituanistinės literatūrologijos plačiausiaja prasme kūrėjai.

M. Biržiškos „Mūsų raštų istorija“ nėra didelės apimties (knygos antrasis leidimas turi tik 140 psl.), tačiau ji reikšminga tuo, jog čia pateiktas lietuvių literatūros istorijos modelis beveik šimtmečiui – įskaitant ir 1957–1968 m. išėjusią akademinę 5 tomų „Lietuvių literatūros istoriją“ – nustatė lietuviškų literatūros istorijų struktūrą, pagrindines koncepcijas ir rašymo metodologiją.

M. Biržiška paprastai priskiriamas kultūrinės istorinės literatūrologijos mokyklai. Literatūra šios mokyklos atstovų darbuose aptariama visuomeninio gyvenimo įvykių ir plėtotės kontekste. Kultūros ir istorijos *spiritus movens* – judinančioji dvasia – laikoma tam tikra idėja, tam tikri siekiai ir tikslai, kurie jaudina ir telkia veiklai visuomenės narius. Literatūra traktuojama kaip šio proceso reiškėja ir vaizduotoja. Atitinkamai ir vertinama – kaip atlieka šį uždavinį.

Pro kultūros istorijos panoramą, vyraujančią šios mokyklos atstovų darbuose, nesunku išvelgti bendresnius pozityvistinio santykio su tikrove principus. Vyrauja dėmesys objektyviam, verifikuojamam faktui, realybės duomenims, t. y. kas, kur, kada, kokiomis aplinkybėmis atsitiko ar įvyko, kas sąlygojo, iššaukė įvyki, koks jo poveikis kitiems įvykiams, kokia to įvykio reikšmė aplinkai, kurioje jis įvyko.

Tuo požiūriu žvelgiant, literatūra iš esmės suvedama į išorinių literatūros sąlygų ir aplinkybių aprašymą, į rašytojų biografijos, į jų asmenybių charakteristikas, tuo tarpu pats kūrinys, poetinis kūrinio pasaulis apibūdinama glaustai: keliais esminiais idėja, tema, situacija ar vyraujančią stilistiką nusakančiais bruožais.

M. Biržiškos „Mūsų raštų istorija“ yra sėkmingo pozityvistinės metodologijos pritaikymo lietuvių literatūros istorijai pavyzdys. Tai leidžia šį vadovėlį laikyti pagrindiniu pozityvistinio lietuvių literatūros istorijos modelio variantu – atskaitos tašku, pagal kurį vertinamos kitos lietuvių literatūros istorijos.

Taigi kas būdinga M. Biržiškos modeliui? Kitaip tariant, koks jis?

Pirmas bruožas, kuris krinta į akis: „lietuvių literatūros“ terminas nevartojamas, jis pakeistas terminu „raštija“. M. Biržiška dėsto ne literatūros, bet raštijos istoriją. Šis terminas leidžia visiškai teisėtai nu-

trinti ribą tarp grožinės ir negrožinės paskirties kūrinų. Į apžvalgą šalia grožinės patenka religiniai, istoriniai, poleminiai, teisiniai, lingvistiniai tekstai, taip pat gudų, lotynų, lenkų, vokiečių kalbomis parašyti kūriniai.

Terminas „raštiją“ duoda galimybę literatūros istoriją pradėti XIV a. metraščiais ir Lietuvos Metrika. Lietuviškos raštijos pradininku laikomas Martynas Mažvydas. Į literatūros istoriją įterpiama dalykai, šiandieniniu požiūriu sunkiai susiejami su grožine funkcija: Prūsijos vyriausybės raštai lietuvių kalba, Motiejaus Strijkovskio kronika, Mikalojaus Daukšos religinių raštų vertimai, Konstantino Sirvydo pamokslai ir žodynas, reformatų raštai, Samuelio Chilinskio Biblijos vertimas, Danieliaus Kleino gramatika, Jurgio Pabrėžos botanika. Kita vertus, prie lietuvių kultūros šliejama Adomas Mickevičius, Jozefas Ignacy'as Kraszewski's, Władysławas Syrokomla (Ludwikas Kondratowiczius), vokiečių kalbininkas Augustas Schleicheris ir kt.

Jei lietuvių literatūros išplėtimas, pasinaudojus terminu „raštiją“, būtų likęs tik M. Biržiškos knygos savastimi, būtų galima tam neskirti didesnio dėmesio, tačiau reikia pasakyti, jog šią profesoriaus nužiesto literatūros istorijos modelio dalį daugiau ar mažiau noriai perėmė vos ne visi vėlesni lietuvių literatūros istorikai.

Zigmas Kuzmickis (1898–1976) 1931–1934 m. išleistame 5 dalių vadovėlyje „Lietuvių literatūra“ šalia Kristijono Donelaičio, Antano Klemento, Dionizo Poškos, Simono Stanevičiaus, kitų poetų atskirus skyrelius skiria istorikams Tadu Čackiui, Ignotui Onacevičiui, Ignotui Danilavičiui, Pranciškui Ksaverui Bohušui, Teodorui Narbutui, botanikui Jurgiui Pabrėžai ir kai kuriems kitiems.

Motiejus Miškinis (1897–1974) 1939 m. išleistoje „Lietuvių literatūroje“ (1 d.) šalia Kristijono Donelaičio, Antano Strazdo, Motiejaus Valančiaus ir kt. rašytojų atskiruose skyriuose pristato kitakalbius tekstus, tikybinius raštus, periodinius leidinius: „Aušra“, „Varpa“, „Apžvalga“, „Tėvynės Sarga“.

Sovietmečio „Lietuvių literatūros istorija“, ypač jos I-asis tomas, tiesiog pėda pėdon seka M. Biržišką. Lietuvių literatūra pradedama XIV a. metraščiais ir Lietuvos Metrika, aptariami raštai lotynų kalba, po to pereinama prie Martyno Mažvydo, Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo ir t.t. Nauja čia tai, kad žymiai daugiau dėmesio skiriama M. Biržiškos tik punktyru paminėtiems raštijos kūrėjams, taip antai, Augustinui Rotundui, Petru Roizijui, Andriui Volanui, kitiems smulkesniems autoriams. Lenkakalbiams rašytojams – senosios unijinės

Lenkijos ir Lietuvos valstybės kultūrinių tradicijų puoselėtojams – surastas terminas „Lenkų literatūra Lietuvoje“. Šiame skyrelyje petitu pristatomas Adomas Mickevičius, tačiau J.I. Kraszewski's, W. Syrokomla ir kiti nukeliami į kultūros kontekstą, specialaus dėmesio nebeusipelno.

Jurgis Lebedys (1913–1970) „Senojoje lietuvių literatūroje“ (1977) taip pat ištikimas Mykolui Biržiškai. Jo istorija kartoja tą pačią seką: Lietuvos metraščiai, Lietuvos Metrika, Lietuvos Statutas, raštai lotynų kalba, pirmieji raštai lietuvių kalba ir t.t. Naujas dalykas – į lietuvių literatūros istoriją įtraukiamas Pranciškus Skorina. Plačiau negu akademiniam penkiatomyje pristatomi istorikas Albertas Kojalavičius-Vijūkas, poetas Motiejus Kazimieras Sarbievijus, religinių raštų autorius Mykolas Olševskis, kai kurie kiti.

Mažiau juntama M. Biržiškos įtaka Jono Riškaus (g. 1922) vadovėlyje „Lietuvių literatūra: XIX a. pirmoji pusė“ (1982). Esminis poslinkis – nebepristatomi istorikai, išskyrus Simoną Daukantą. Žymiai glausčiau, išskyrus Liudviką Adomą Jucevičių, – svetimkalbiai autoriai. Į pirmą planą, pristatant atskirais skyriais, iškelti tik grožinės literatūros kūrėjai – Antanas Klementas, Dionizas Poška, Antanas Strazdas ir t.t. Išimtis padaryta Laurynui Ivinskiui. Ne visai aišku kodėl. Gal todėl, kad jo autorystei priskiriamas populiarus eiliuotas humoristinis eilėraštis „Smetona“ ar kad yra išvertęs pasaulinio garso poeto Johno Miltono poemos „Prarastasis rojus“ fragmentų, kai kurių kitų Europos rašytojų kūrinių.

Kol nepasirodė Vytauto Kubiliaus (1926–2004) „XX amžiaus literatūra“ (1995), vienintelis Vincas Mykolaitis-Putinas (1893–1967) 1936 m. išleistoje „Naujojoje lietuvių literatūroje“ atsiskleidė daugmaž išsivadavęs iš M. Biržiškos modelio įtakos. Jo istorija – preciziškai intelektualiai, lakoniškai ir disciplinuota, sukoncentruota į grožinę lietuvių kalba parašytą literatūrą – lyrinę, epinę, dramatinę kūrybą ir jos kūrėjus. Nebėra svetimkalbių rašytojų, apsieinama be istorikų, etnografų, kalbininkų. Vis dėlto kai kas iš M. Biržiškos modelio išlieka paveldėta – tai kultūros istorijos fonas. Į literatūrą žvelgiama ideologinių XIX a. pab.–XX a. pr. Lietuvos visuomeninių gyvenimo krypčių, išaugusios periodinės spaudos, besiplėtojančios švietimo sistemos kontekste, nušviečiami lietuvių kultūriniai sambūriai, veikę užsienio šalyse.

Dar vienas reikšmingas M. Biržiškos modelio bruožas – literatūros istorijos modeliavimas, pagrindiniu chronologinės sekos elementu laikant trijų informacinių diskursų – svarbaus kultūros reiškinių aptari-

mo, rašytojo biografijos, kūrybos apžvalgos – triadą. Toks principas nuosekliai išplaukia iš istorinės kultūrinės mokyklos doktrinos ir yra atėjęs iš šios mokyklos atstovų Vakarų Europoje ir Rusijoje darbu.

M. Biržiškos „Mūsų raštų istorijoje“ pirmajam triados dėmeniui paprastai skiriamas atskiras skyrelis, o antras ir trečias dėmenys sutraukiami į vieną, tačiau reikia pripažinti, kad griežto dėsningumo nesilaikoma, bendra knygos struktūra yra išlikusi gana laisva. Akivaizdu, jog Mykolui Biržiškai rūpi aptarti iškiliausius konkrečiau laikotarpio kultūrinio gyvenimo reiškinius ir raštijai nusipelnčius asmenis. Šis momentas, o ne apriorinė formali schema nulemia literatūros istorijos struktūrinimą.

1801–1831 m. laikotarpis, pavyzdžiui, pristatomas 15 skyrelių. 10 iš jų skirti rašytojams, 4 – svarbiems kultūros reiškiniams, taip antai: Vilniaus universitetui, žemaičių raštams apie lietuvių kalbą ir praeitį, vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (1757–1838) ir kunigų raštams lietuvių kalba, žemaičių bajorų poezijai, paskutinis skyrelis yra apibendrinamasis, jame pateikiamas kiekybinis pasirodžiusių per aptariamąjį laikotarpį raštų sąvadas.

Kaip modeliuojamas rašytojui skirtas skyrelis?

Aptariant, pavyzdžiui, Liudviką Rėzą nurodoma: 1) Rėzos veiklos svarbiausias aspektas – kuo ji sudomino Lietuvos šviesuomenę. Glaustai nurodoma tautosakinė veikla. 2) Išdėstomi svarbiausieji Rėzos biografijos faktai: gimė Karvaičiuose, anksti neteko tėvų, mokėsi Karaliaučiuje, kaip kariuomenės dvasininkas dalyvavo Napoleono žygyje į Rusiją, 30 metų profesoriavo Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete. 3) Charakterizuojami svarbiausieji lituanistiniai Rėzos darbai – Šventojo Rašto vertimo į lietuvių kalbą tikrinimas ir parašytas traktatas apie vertimo kalbą, studija „Šventojo Rašto vertimų istorija“, Kristijono Donelaičio ir jo „Metų“ pristatymas visuomenei, lietuvių liaudies dainų rinkinio publikavimas; pastarajam veiklos barui skiriama daugiausia dėmesio. 4) Tekstas apie Rėzą užbaigiamas poveikio Vilniaus universiteto šviesuomenei, studentijai aptarimu.

Kalbant apie pozityvistiniame literatūros istorijos modelyje išivyravusią informacinių diskursų triadą, svarbu pabrėžti, kad ji tapo vos ne visų lietuviškų literatūros istorijų svarbiausiuoju struktūros principu. Regis, taip esame prie jos pripratę, kad dažnai nė neįsivaizduojame, kad literatūros istorija galėtų būti rašoma kaip nors kitaip, ne pagal schemą: bendra laikotarpio visuomeninio gyvenimo charakteristika, rašytojo biografija, kūrybos apžvalga. Tik V. Kubiliaus 1995 m.

išleistoje „XX a. literatūros istorijoje“ ir 2001 m. išleistoje Juozo Girdzijauskio (g. 1935) parengtoje XIX a. lietuvių literatūros istorijoje jau pastebima triados principo erozija. Pagrindinė V. Kubiliaus istorijos struktūrinė ląstelė – rašytojo estetinės koncepcijos ekspozicija laisvai naudojant įvairiarūšę medžiagą, pirmiausia, žinoma, rašytojo kūrinius. Biografija daugeliu atvejų nustumta į antrą planą. O patys rašytojai grupuojami į skyrius pagal jų estetinių koncepcijų panašumą bei santykį su laiko dvasia, t.y. su kūrybos laikotarpiu visuomenės išpažįstamais estetiniais idealais. Taip antai, literatūros istorija V. Kubiliaus knygoje struktūrinama skyriais „Psichologinis realizmas“ (apima Lazdynų Pelėdą, Šatrijos Ragana, Joną Biliūną, Antaną Vienuolį), „Tendencinė proza, drama, poezija“ (apima Bronių Laucevičių-Vargšą, Konstantiną Jasiukaitį, Juozą Gurauskį, Jovarą, Julijų Janonį), „Neoromantikų karta“ (apima Antaną Miškinį, Kazį Inčiūrą, Joną Aistį, Salomėją Nėrį, Bernardą Brazdžionį, Antaną Vaičiulaitį, Jurgį Jankų, Nelę Mazalaitę, Kazį Jankauską) ir t.t.

J. Girdzijauskas eina kitokiu keliu. Chronologiškai vienkryptę pozityvistinės literatūros istorijos slinkti jis transformuoja į spiralę, kurioje kultūrinio konteksto faktografija kyla kaskart šiauresniais žiedais aukštyti ir palaiptams virsta estetinės kokybės viršūnių, į kurias įkopta, pristatymu. Pradedama nuo lietuvių tautos situacijos XIX a. charakteristikos ir baigiama literatūros aukštumomis – 6 žymiausių XIX a. lietuvių rašytojų – Antano Baranausko, Motiejaus Valančiaus, Maironio, Vinco Kudirkos, Vinco Pietario, Žemaitės aptarimu. Svorio centras knygoje nuo pozityvistinio literatūros sąlygų ir aplinkybių vardijimo nuolat krypsta prie estetinio vertinimo – kuo savitas rašytojas, kuo praturtino meninę žodžio raišką, kokia lietuviškosios estetinės savimonės, pastebimos literatūroje, raida. J. Girdzijauskio istorijoje išsaugomi M. Biržiškos modelyje išgyvenusios triados dėmenys, tačiau jie praturtinti nauju matmeniu – kūrinio estetinės kokybės, siejamos su poetine vizija ir stilistine raiška, prioritetiniu aptarimu. Juozo Girdzijauskio duotą literatūros istorijos modelį galima apibūdinti kaip itin savitą, originalią pozityvistinės ir modernios fenomenologinės literatūrologijos simbiozę.

Apskritai, vertinant V. Kubiliaus ir J. Girdzijauskio istorijas būtina pabrėžti, jog šių literatūrologų nužiesti literatūros istorijos modeliai tiek nutolę nuo M. Biržiškos įdiegtojo, jog laikytini kokybiškai naujais, moderniąją literatūrologiją liudijančiais lietuvių literatūros istorijos modeliais. Juose sukauptos patirties ir slypinčių galimybių suvokimas bei įsisavinimas yra jaunesnės kartos literatūrologų uždavinys.

Užbaigti norėčiau dar vieno, ko gero, svarbiausiojo M. Biržiškos idiegot literatūros istorijos modelio bruožo išryškinimu.

Pozityvistinė metodologija, iškilus reikmei aptarti literatūros kūrinį, vadovaudamasi sena, nuo Aristotelio „Poetikos“ ateinančia tradicija, dalija jį į turinio ir formos plotmes. Pagrindine, svarbiausiaja kūrinio dalimi laikomas turinys – idėjos, situacijos, vizijos, personažai arba, kitaip tariant, meninė tiesa, ikūnijanti kūrinyje gyvenimo tiesą. Meniškumą, meninę kūrinio funkciją pozityvistinė metodologija suveda į formą – kaip išreiškiamas turinys, kiek išraiškingai, kiek tikslingai, tobulai išdėstytos kūrinio situacijos, temos, motyvai. Turinio, laikomo gyvenimo atspindžiu, prioritetas, iš esmės nustūmęs į antrą planą tai, kas kūrinyje svarbiausia, kas motyvuoja ir pateisina kūrinio kaip savitos ir savarankiškos kokybės gyvavimą – turiu galvoje jo estetinį substancionalumą, meniškąją kūrinio objektyvumą – sudarė prielaidą pozityvistinės krypties literatūros istorikams literatūros raidą grįsti ne estetiniais, literatūrai kaip menui esmingais, bet išoriniais – visuomeninio gyvenimo idėjų ir ideologijų, jų raidos kriterijais. Tiek J. Šliūpo, tiek M. Biržiškos, tiek didžiosios dalies vėlesnių lietuvių literatūros istorikų darbuose pagrindinė idėja, telkianti ir motyvuojanti literatūros raidą, yra lietuviybė, lietuviškoji savimone, jos evoliucija, šakojimasis, stiprėjimas, įvairialypė raiška. Turint galvoje XIX-XX a. Lietuvos istoriją, tai suprantama ir pateisinama. Lietuvių tautos intelektualinės galios buvo nukreiptos tautos gyvybei palaikyti, tautinei savimonei ugdyti, politinei ir ekonominei nepriklausomybei sukurti, valstybingumui įtvirtinti. Tautinio išsivaduojamojo sąjūdžio bangos subrandintiems Lietuvos intelektualams tai buvo savaime suprantama, natūrali tiesa. Bet kuri kita tiesa buvo netoleruojama ar mažų mažiausiai vertinama nepalankiai – kaip tautos susitelkima, vienybę ardantis veiksnys. „Aš nestatau namų, aš nevedu tautos, aš sėdžiu po šakom akacijos baltos“, – Henriko Radausko iššūkis, suskambėjęs XX a. viduryje, kaip ir bet kokios koncepcijos, teigiančios, įteisinančios estetinį literatūros savarankiškumą, tradicijos šalininkų buvo traktuojamos kaip dekadentinės, laikytos nesveiko estetizmo, formalizmo, doktrinos „menas menui“ apraiškomis. XX a. užgriuvę Lietuvą istorijos kataklizmai – karai, užsitęsusi sovietinė okupacija – sustabdė natūralią lituanistinės literatūrologijos raidą, vidinį laisvėjimą, grįžimą prie savo esmės išvalgų ir conceptualizavimo – šio proceso apraiškos aiškiai išvelgiamos V. Mykoliaičio-Putino, M. Miškinio, Juozo Ambrazavičiaus-Brazaičio (1903–1974) literatūrologijos darbuose. Dabar,

stojus XXI a., daugiau kaip dešimtmečiui praėjus nuo to laiko, kai Lietuva vėl tapo laisva, lituanistinė literatūrologija, lituanistinė literatūros istorija grįžta ten, kur kažkada buvo sustabdyta. Esminis poslinkis lyginant M. Biržiškos literatūros istorijos modelį su tais, kuriuos regime V. Kubiliaus, J. Girdzijausko, taip pat jiems įkandin žengiančios jaunesnės kartos lietuvių literatūros tyrinėtojų darbuose (kad ir, pavyzdžiui, mūsų kolegų Ramučio Karmalavičiaus, Vygando Šiukščiaus, kai kurių kitų audringi literatūrologijos atnaujinimo iššūkiai), – yra estetinės literatūros fenomenologijos kaip esminio prado, keičiančio ankstesnę visuomeninę, kad ir kokių pavidalu ji besireikštų – kaip tautinė, marksistinė, konfesinė ar dar kitokia, – įsitvirtinimas. Pirmąjį šioje srityje laikyčiau V. Kubiliaus „XX amžiaus literatūra“. Vis dėlto J. Girdzijausko nužiestas XIX a. lietuvių literatūros istorijos modelis ne mažiau įdomus ir intriguojantis – išsiskleides kaip moderniosios lietuvių literatūros istorijos apraiška, jis tuo pat metu užpildo, užlygina spragas, kurias mūsų literatūros istorijai išspraudė iškreiptų atspindžių laikmetis praeityje – o gal ir mūsų pačių nepakankamai išlaisvėjęs, prisispaudęs prie žemės akiratis, kas žino? Kad ir kaip ten būtų, lituanistinė literatūrologija – šiandien drąsiai galima tai teigti – atgijo, o jos poslinkiai motyvuoja naujų literatūros istorijos modelių paiešką ir kūrybos būtinybę.

Įteikta 2004 m. gegužės 18 d.
Parengta 2004 m. birželio 30 d.